

Наталія ЗАХАРОВА,
наук. співробітник НБУВ

Інформаційно-культурологічна діяльність Центральної наукової бібліотеки Академії наук УРСР у 1965–1980 рр.

Автор простежує трансформацію культурно-масової роботи ЦНБ АН УРСР 1965–1980 рр. у інформаційно-культурологічну діяльність, яка ґрунтувалася на науковому вивченні фондів та залученні отриманих знань не лише до наукового, а й соціального обігу.

Ключові слова: інформаційна функція, інформаційна діяльність, інформаційно-культурологічна функція, інформаційно-культурологічна діяльність, культурно-просвітницька діяльність, масова робота, виставкова робота, екскурсійна робота.

The author retraces the transformation of cultural and mass activities at CSL of AS of Ukrainian SSR in 1965 – 1988 into information and culturology activities which were based on scientific investigation of the library's funds and introduction of acquired knowledge not only for scientific but for social circulation as well.

Keywords: informational function, informational activity, information and culturology function, information and culturology activity, cultural and educational activity, mass activity, exhibition activity, excursion activity.

22 червня 1965 р. Державну публічну бібліотеку УРСР з метою приведення її назви у відповідність з функціями, які вона почала виконувати, Постановою Президії Академії наук УРСР було перейменовано в Центральну наукову бібліотеку Академії наук УРСР (далі ЦНБ АН УРСР)¹.

Протягом 1965–1980 рр. у діяльності ЦНБ АН УРСР відбуваються важливі зміни, пов'язані з виконанням нею науково-інформаційних функцій. Вона повертається до виконання завдань головної наукової бібліотеки України, яка має забезпечувати розвиток наукових досліджень у системі Академії наук та в Україні загалом.

У період 1965–1970 рр. здійснюється перегляд засад бібліотечної та науково-дослідної діяльності установи, визначаються напрями, форми та методи бібліотечної, науково-інформаційної діяльності в нових історичних умовах, що характеризувалися значним прискоренням розвитку науки, науково-технічної інформації, централізації управління соціально-економічною сферою життя суспільства, подальшим посиленням ідеологічного контролю у галузі науки та культури².

Новий Статут ЦНБ АН УРСР закріплював за Бібліотекою права науково-дослідного інституту АН УРСР та державного книгосховища усіх творів друку Української РСР, що визначало її загальнодержавний статус, а відповідно й основні завдання.

В ухваленому документі спеціально наголошува-

лося на інформаційно-культурологічній функції ЦНБ. Однак, попри те, що Бібліотеці надавалися права наукової установи, культурно-просвітницький напрям діяльності залишився у Статуті у старій редакції: «проведення *масової* (виділено автором) роботи серед читачів через організацію книжкових виставок, лекцій, бібліографічних оглядів, екскурсій по бібліотеці, інформацій по радіо, на телебаченні та ін.»³. Зберіг свою назву й сектор масової роботи, згодом масово-інформаційної роботи, хоча віднині він ставав центром координації культурно-масової, а пізніше інформаційно-культурологічної діяльності.

Звичайно, посилення наукової діяльності Бібліотеки, переорієнтація на обслуговування науки, включення до складу вченої ради провідних вчених сприяло наповненню культурно-інформаційної та просвітницької роботи ЦНБ АН УРСР новим змістом. Почав активно розвиватися науково-культурологічний аспект цієї діяльності, водночас не відкидалось багато видів та форм масової роботи.

Особливо напруженим був 1965 р., адже Бібліотека працювала в умовах ліквідації наслідків пожежі 1964 р. Одночасно формувалися ті наукові напрями, які визначали науково-інформаційну, й зокрема культурно-просвітницьку діяльність. Вони значною мірою посилюють інформаційно-культурологічну функцію Бібліотеки як наукової інституції, покликаної не лише інформувати про склад

фондів та здійснювати вплив на «керівництво читанням», а й розвивати наукові форми інформування щодо розвитку культури, вдосконалювати популяризацію знань про книгу як культурний феномен.

Не зважаючи на великі обсяги робіт з ліквідації наслідків пожежі, в яких брали участь усі співробітники, пропаганда політичної та наукової книги залишалася важливим ідеологічним завданням Бібліотеки. Як і раніше, багато уваги приділялося організації виставок на замовлення керівних органів, академічних, інших наукових інститутів та вищих навчальних закладів, надавалися також усні консультації та письмові довідки з питань культурного будівництва в країні. Значна частина виставок на замовлення, особливо до пам'ятних дат, готувалася в структурних підрозділах установи. Так, лише протягом 1965 р. Бібліотекою було організовано 349 виставок, з них – 103 тематичних, присвячених пропаганді рішень партійних та державних органів, пам'ятним датам, ювілеям окремих діячів науки та культури, нарадам та конференціям. Різноманітність виставок засвідчує ту значну роль, яку відіграла ЦНБ у пропаганді знань, розвитку культури.

Звичайно, більшість виставок присвячувалася питанням розвитку науки і техніки, хоча певна частина книжкових експозицій у спеціалізованих залах відображала все-таки історико-культурний розвиток України. Бібліотека розгорнула широку пропаганду книжкової спадщини та творчості видатних українських діячів науки, культури, просвіти (П. П. Гулака-Артемівського, М. Т. Рильського, М. Л. Кропивницького, О. Є. Корнійчука, І. Карпенка-Карого), російських та світових (М. Шолохова, С. Єсеніна, П. І. Чайковського, Е. Золя, Данте Аліґ'єрі та багатьох інших). Експозиція традиційної книжкової виставки, присвяченої Дню Перемоги, була значно розширена унікальними плакатами періоду Великої Вітчизняної війни, що викликало підвищений інтерес у значній кількості відвідувачів. Розпочалося активне використання видань та плакатів безпосередньо з виставки. Представлені документи стали базовим матеріалом для проведення екскурсій та лекцій у Народному університеті культури⁴.

Історія культури, актуальні завдання культурного розвитку суспільства, освіти були об'єктами книгознавчих досліджень, що слугувало надійною основою для вдосконалення культурно-просвітницької діяльності сектора масової роботи. У 1965 р. співробітники Бібліотеки брали участь у підготовці

фундаментальних книгознавчих видань – колективної монографії «Книга и книгопечатание на Украине» (за ред. П. М. Попова. Від Бібліотеки до її авторського колективу увійшов С. О. Петров); збірника матеріалів «Українська книга», спільного видання з Інститутом мистецтвознавства, фольклору та етнографії (О. В. Молодчиков, З. І. Руда)⁵.

Прискорений розвиток інформаційної функції Бібліотеки значною мірою зумовлювався курсом СРСР на створення системи науково-технічної інформації, проголошений на початку 60-х рр. 26 червня 1962 р. Президія АН УРСР ухвалила розпорядження № 492 «Про підготовку пропозицій щодо поліпшення організації науково-технічної інформації та пропаганди в установах АН УРСР», яким передбачалося створення у наукових установах науково-інформаційних відділів, причому бібліотеки цих установ розглядалися як структури, що безпосередньо здійснюють підготовку і розповсюдження науково-технічної інформації⁶. ЦНБ також активно долучалася до цієї роботи⁷.

Діяльність Бібліотеки тісно пов'язується з прискоренням науково-технічного прогресу та забезпеченням пріоритетного розвитку природничих наук. Особлива увага приділяється урізноманітненню форм роботи з читачем, зокрема, пріоритетним стає проведення спеціальних читацьких конференцій, присвячених удосконаленню діяльності Бібліотеки, де ЦНБ вже набула позитивного досвіду. Президія АН УРСР ухвалює спеціальне рішення, яким зобов'язує ЦНБ систематично проводити такі читацькі конференції, вважаючи це важливою складовою наукової роботи. Бібліотека та її спеціалізовані підрозділи розгортають науково-технічну та культурно-інформаційну роботу з пропаганди фондів. Сектор масової роботи постійно залучається до науково-інформаційної діяльності Бібліотеки, розширюючи у такий спосіб коло своїх культурно-просвітницьких завдань до науково-інформаційних⁸. Його діяльність та значення виходять за межі суто формального обслуговування читачів.

Значна увага приділялася розвитку форм і методів науково-інформаційної діяльності, пов'язаної з інформуванням громадськості щодо складу та змісту фондів, організацією картотеки нових надходжень та виставок у залі нових надходжень. Лише у 1966 р. було підготовлено 326 виставок, у т. ч. тематичних, виїзних. Значних успіхів Бібліотека досягла у пропаганді творів Тараса Шевченка. Насамперед, завдяки бібліографічній праці Ф. К. Сарани, який активно працював над шевченкіаною,

зокрема над бібліографічним покажчиком «Т. Г. Шевченко. Бібліографія ювілейної літератури» та виданням «Матеріали до шевченкіани: Бібліографія до літератури за 1965 р.»⁹.

Популяризація фондів Бібліотеки стає одним із найактуальніших завдань. Спеціальні статті про склад та зміст фондів, присвячених питанням історії культури, публікували співробітники відділів рукописів, стародруків, бібліографічного відділу (М. П. Візир, М. П. Рудь, І. С. Черненко, Й. В. Шубинський)¹⁰.

У 1965–1966 рр. ЦНБ брала участь у всесоюзних конференціях, присвячених актуальним питанням розвитку книги, інформації, літератури та мистецтва. Так, 1966 р. у Бібліотеці відбулася всесоюзна конференція, присвячена обговоренню періодичного видання «Книга. Исследования и материалы», яка супроводжувалася спеціально підготовленою виставкою з історії писемності та друку в Україні, де були представлені рідкісні рукописні книги, унікальні видання з фондів ЦНБ. Фахівці Бібліотеки долучаються до проведення дослідження «Бібліотека і наукова інформація», організованого Міністерством культури СРСР та Державною публічною бібліотекою ім. М. Є. Салтикова-Щедріна¹¹. У 1967 р. участь Бібліотеки у VI Міжнародному з'їзді славистів вилилась у формування спільно з Українським комітетом славистів експозиції виставки літератури. До цього форуму були також підготовлені спеціальні видання: «Зарубіжні слов'янські літератури на Україні (1816–1966): бібліографічний покажчик» / (упор. Р. Я. Лернер; відп. ред. Г. Д. Вервес); «Слов'янська філологія на Україні (1963–1967)» / (упор. Н. Ф. Королевич, Л. В. Беляєва, Л. І. Гольденберг)¹².

Популяризаційна робота у науково-інформаційній галузі та з розкриття фондів Бібліотеки включала в себе і читання лекцій. З метою пропаганди досягнень радянської науки і техніки співробітники ЦНБ В. Г. Кравченко, А. Г. Адаменко, Н. Д. Ляпіна, Н. П. Решетніков, В. А. Рукіна, Г. Х. Шакерова були відряджені до бібліотек Криму, де виступили з лекціями про бібліотечні фонди, бібліографічну діяльність, роль книжки у поширенні культури та освіти¹³.

На щорічних виставках книжкової продукції АН УРСР Бібліотека завжди представляла цікаву експозицію¹⁴. Традиційною також стала участь ЦНБ у щорічних виставках АН УРСР, що експонувалися на ВДНГ у Києві¹⁵. Одну з таких виставок у павільйоні «Наука» 20 травня 1967 р. відвідали керівники Уряду України, які відзначили надзвичайну цінність виставлених експонатів – стародруків, рід-

кісних і цінних книг, колекцій, естампів, рукописів. Було також наголошено на необхідності популяризувати ці скарби, знайомити з ними громадськість, організувати постійний показ широким масам трудящих стародруків, що зберігаються в ЦНБ АН УРСР, на спеціальних експозиціях¹⁶. Для реалізації цього побажання вирішили створити постійно діючі експозиції стародруків, рідкісних видань та рукописів, було виготовлено спеціальні вітрини, підготовлено експозицію та тексти екскурсій, що розповідали про історію письма та друку, роль книжки у духовному розвитку суспільства. З огляду на велику цінність колекційних фондів, Бібліотеку було включено до списку культурних об'єктів, де дозволялося проводити екскурсії не лише громадянам СРСР, а й представникам зарубіжних посольств та дипломатичних місій, іноземним урядовим та науковим делегаціям. Такі виставки щорічно відвідувало понад 20 іноземних делегацій.

17–23 липня 1967 р. в Москві на Міжнародній виставці, присвяченій 50-річчю радянської влади, експонувалися рідкісні видання з фондів ЦНБ АН УРСР: Апостол Івана Федорова, виданий 1574 р. у Львові, Острозька біблія Івана Федорова, видана в Острозі 1581 р., «Енеїда» І. П. Котляревського, – 1798 р., «Кобзар» Т. Г. Шевченка, виданий у 1840 р.¹⁷.

На розвиток культурно-масової роботи ЦНБ суттєво вплинула прийнята 1 квітня 1969 р. Постанова Президії «Про заходи щодо поліпшення інформаційного обслуговування у галузі суспільних наук в АН Української РСР», яка була ухвалена відповідно до Постанови ЦК КПРС і Ради Міністрів СРСР від 22 жовтня 1968 р. «Про заходи щодо поліпшення наукової інформації у галузі суспільних наук» та Постанови Ради Міністрів Української РСР «Про заходи щодо поліпшення інформаційного обслуговування в галузі суспільних наук Української РСР» від 14 березня 1969 р.¹⁸. За цією постановою, науково-дослідні інститути та інші установи АН УРСР зобов'язані були створити інформаційні підрозділи в установах Секції суспільних наук та налагодити їх ефективну роботу.

У 1968–1969 рр. відбувались урочистості з нагоди 50-річчя заснування Академії наук УРСР. ЦНБ брала активну участь у конференціях, нарадах, підготувала ювілейну виставку в павільйоні «Наука» ВДНГ¹⁹. Для популяризації вітчизняної науки було підготовлено низку видань про АН УРСР, Центральну наукову бібліотеку, організовано фотовиставку досягнень наукових установ, яка експонувалася у Женеві в установах ЮНЕСКО, центрах культурних зв'язків СРСР у зарубіжних

країнах. Пропагандистські виступи українських вчених було організовано по радіо, що транслювало свої передачі на зарубіжні країни. У них йшлося про ЦНБ та її фонди²⁰.

Звичайно, значне місце в культурно-просвітницькій діяльності Бібліотеки цього періоду займали виставки політичного спрямування: до 100-річчя від дня народження О. Г. Шліхтера, «Маркс і Україна» тощо²¹. 1970 р. взагалі пройшов під егідою 100-річчя від дня народження В. І. Леніна та 150-річчя від дня народження Ф. Енгельса²².

Виставки нових надходжень організовували й окремі підрозділи Бібліотеки. У 1969 р., наприклад, експонувалося 247 таких виставок, на яких було представлено 87 722 др. од. У залі нових надходжень 50 разів обновлялася експозиція. Одночасно тут експонувалося 1500–2000 др. од. Виставки відзначалися різноманітністю тематики, високою якістю оформлення, тому користувалися популярністю у читачів. Їх активно пропагували у пресі (19), по радіо (16), через РАТАУ за кордон (4), на телебаченні й у кінохроніці (3). Проводилися постійні консультації: лише у 1968 р. було проведено 190 консультацій, 66 екскурсій із бібліографічними оглядами виставок і організовано низку лекцій²³.

Відділ рідкісної книги постійно розкривав свої фонди на виставках: «Українські літературні альманахи і збірники XIX – початку XX ст.», «Україна в західноєвропейських виданнях XV–XVII ст.», «Прижиттєві видання творів Еразма Роттердамського» та ін. Цікаві тематичні виставки готували співробітники відділу бібліотекознавства, який надавав значну методичну допомогу бібліотекам системи АН УРСР. Крім того, було складено 9 списків (на 100 назв) поточної літератури з питань бібліотекознавства і наукової інформації. Списки дублювалися і направлялися бібліотекам наукових установ АН УРСР, а також науковим бібліотекам інших відомств. Інформація про такі виставки готувалася постійно. Щомісяця проводилися лекції для читачів і співробітників Бібліотеки.

Пропаганді фондів сприяла також екскурсійна робота. В ній активну участь брали, насамперед, спеціалізовані відділи Бібліотеки. Так, лише протягом 1969 р. відділ рідкісної книги обслужив 41 екскурсійну групу (688 чол.), відділ рукописів – 45 (700 чол.), сектор масової роботи – 78 (992 чол.), крім того було підготовлено огляди тематичних книжкових виставок – 56²⁴.

Розширення репертуару наукових виставок розпочалося із залучення Бібліотеки до участі у міжнародних нарадах і конференціях. Найбільш

значущою за цей період стала комплексна виставка картографічного матеріалу до III наукової конференції з комплексного картографування УРСР, де експонувалися видання, що зберігалися в ЦНБ АН УРСР, Бібліотеці Академії наук СРСР, Державній бібліотеці ім. В. І. Леніна. Виставку відвідало понад 1800 спеціалістів.

Організовувалися й міжнародні виставки. Так, у червні 1968 р. у Києві відбулося урочисте відкриття виставки угорської наукової книги²⁵. Ювілейна виставка болгарської академічної літератури «Сто років Болгарського академічного видавництва» проводилася у Києві з 26 листопада по 2 грудня 1969 р. Крім того, наукова громадськість Києва мала змогу ознайомитися з експозицією «Наукова книга Академії наук Соціалістичної Республіки Румунії»²⁶. Велика книжкова виставка експонувалася у Берліні (НДР), де була представлена значна кількість академічних видань видавництва «Наукова думка», у т. ч. із фондів ЦНБ, список яких становив 194 назви з різних галузей науки²⁷.

Найчастіше виставки готувалися до різних ювілейних дат. Так, до ювілею АН УРСР у павільйоні «Наука» експонувалися видання АН УРСР 1919–1967 рр. «Суспільні науки»²⁸. 15 січня 1971 р. до ювілею А. Ю. Кримського відкрилася виставка «100 років А. Ю. Кримському»²⁹. У рамках ювілейних заходів читалися лекції з історії книги, історії книжкового мистецтва, революційної книги, про життя та творчість вчених, діячів культури, письменників, митців.

Кількість тематичних виставок різко зросла у зв'язку з прийняттям рішення про обов'язкове відзначення ювілейних дат усіма спеціалізованими відділами Бібліотеки – рукописів, стародруків, картографії, нотного, естампів та репродукцій, газетного тощо. Лише в 1971 р. було проведено 433 таких виставки, серед яких найбільший інтерес у читачів викликали експозиції до ювілеїв Лесі Українки, Ф. М. Колесси, В. М. Гнатюка³⁰.

У цей період значно зростає роль Бібліотеки як наукового закладу. Згідно з Постановою Держкомітету Ради Міністрів СРСР з науки і техніки від 4 травня 1971 р., вона набуває статусу науково-дослідної установи³¹. Крім того, її включають у загальнодержавну систему науково-технічної інформації, що на той час відіграло визначальну роль у визначенні системи пріоритетів діяльності ЦНБ як науково-дослідної інституції.

У 1971–1973 рр. виставкова діяльність як засіб пропаганди наукової книги отримує новий потужний імпульс. Це були роки гучних подій у житті ра-

дянської держави і їх слід було постійно відзначати виставками літератури, конференціями тощо. План проведення таких заходів формувався за «Календарем пам'ятних дат».

У 70-х рр. ЦНБ щорічно експонувала не менше 170 тематичних виставок та велику кількість виставок нових надходжень (зміна експозиції відбувалася кожні два тижні) як у залі нових надходжень, так і щомісяця – у спеціалізованих підрозділах. На них виставлялися десятки тисяч книжок, ілюстративного матеріалу, журналів. Виставки книжок, періодики, рукописів, нот, образотворчих видань, картографічного матеріалу викликали значний інтерес, щоденно велика кількість літератури знімалася зі стендів для видачі читачам. Таким чином, користувач був наближений до фондів Бібліотеки. Виставки історико-культурного спрямування були постійним об'єктом екскурсій, що організовувалися для студентів та шкільної молоді.

Бібліотека постійно брала участь у міжнародних, республіканських та академічних виставках, що супроводжували усі найважливіші події країни. З міжнародних виставок, насамперед, слід згадати виставку наукової книги у Варшаві (Польща) – книги АН УРСР³². Переважна більшість загальнобібліотечних та спеціалізованих виставок готувалася до ювілеїв видатних вчених, письменників – Н. Коперніка, Дж. Бруно, О. М. Островського, С. В. Руданського, Анрі Барбюса, В. Г. Белінського, В. В. Маяковського, О. Кобилянської, С. Рахманінова, Ф. С. Красицького, М. Блантера та ін. В результаті такої роботи значно підсилювався інформаційно-культурологічний аспект популяризації фондів ЦНБ.

У лютому 1971 р. ЦНБ організується виставка у павільйоні ВДНГ «Технічний прогрес у народному господарстві», присвячена XXIV з'їзду КП України, де було представлено більше 100 книг³³.

Наступного року проходили святкування Міжнародного року книги на Україні. В ЦНБ було організовано велику виставку, проведено читацьку конференцію, оновлено експозицію у павільйоні Виставки передового досвіду. Спільними зусиллями Держкомвидаву, Міністерства культури, АН України проводився місячник пропаганди книги та літератури, зокрема, були прочитані лекції з історії книги, бібліотек, видатних бібліографів, а також загальнопросвітницькі лекції про діячів культури та мистецтв, організовувалися екскурсії різними підрозділами Бібліотеки та виступи по радіо, у пресі на тему «Всеукраїнська книжкова скарбниця та її міжнародні зв'язки»³⁴. У Пряшеві (Чехословач-

чина) Бібліотека брала активну участь у «Декаді української книги, а в обласних містах України – у днях книги народів СРСР»³⁵.

У травні 1972 р. при Президії АН УРСР створюється Оргкомітет з відзначення 400-річчя українського книгодрукування. Урочистості планувалося провести у 1974 р., вони приурочувалися до виходу на українських землях першої друкованої книги, виданої Іваном Федоровим³⁶. У рамках святкових заходів Бібліотека, крім традиційно підготовленої виставки, взяла участь у спеціальній науковій конференції та підготовці збірника «400 років українського друкарства». У цей час вийшли друком «Каталог інкунабулів» Б. Зданевича, «Шедеври українського книгодрукування» М. П. Рудя і М. А. Шудрі³⁷. Бібліотека розгорнула роботу з популяризації історії української книги.

Активним чином Бібліотека долучилася і до святкування 250-річного ювілею Г. С. Сковороди у грудні 1972 р. Співробітники установи взяли безпосередню участь у підготовці виставок та виданні збірника наукових праць³⁸. У будинку Філії № 1, що містилася тоді у навчальному корпусі Києво-Могилянської академії, організували 4 книжково-ілюстративні виставки. На них було представлено 500 експонатів: книги, ілюстрації, рукописи, фотоматеріали. Потім експозицію перевезли до Музею українського образотворчого мистецтва, де її доповнили творами живопису, графіки, скульптури, присвяченими життю, діяльності й особистості Г. С. Сковороди. Виставку відвідала велика кількість жителів і гостей Києва³⁹.

Змістовні тематичні виставки організовувалися у спеціалізованих читальних залах і відділах Бібліотеки. Так, читальний зал публікацій ООН організував виставку «Видання ООН і її спеціалізованих установ», на якій демонструвалися книги, часописи, документи Міжнародного агентства з атомної енергії, Міжнародної організації цивільної авіації, Всесвітньої організації охорони здоров'я, ЮНЕСКО та ін. Значний інтерес у спеціалістів завжди викликала тематика виставок, організованих у читальному залі відділу бібліотекознавства: «Вивчення інформаційних потреб спеціалістів наукових бібліотек», «Бібліотечно-бібліографічна підготовка споживачів інформації», «Книги і бібліотеки в НДР» та ін.

У залі естампів і репродукцій діяли тематичні виставки: «Гравюри А. С. Пашенко» (із фондів залу і Музею українського образотворчого мистецтва); «С. Д. Меркуров – видатний радянський скульптор», «Український маляр Г. П. Світлицький»,

«Пам'ятники України». Згодом спеціалісти залу підготували виставку радянської суперобкладинки «Мистецтво оформлення книги», на якій було представлено 108 експонатів і 24 монографії за темою. Крім сучасних зразків оформлення книги, відвідувачі побачили суперобкладинки довоєнного часу. З метою пропаганди нотно-музичної літератури і розкриття багатих фондів Бібліотеки зал нотних видань організував низку ювілейних тематичних книжкових виставок: «Олександр Скрябін», «Франц Шуберт», «Микола Лисенко», «Імре Кальман» та ін.⁴⁰

Значна допомога у підготовці експозиції була надана Державному музею книги та книгодрукування Української РСР у Києві, створеному 1972 р. на території Києво-Печерського державного історико-культурного заповідника – у приміщенні колишньої друкарні Києво-Печерської лаври – з нагоди 400-річчя українського книгодрукування⁴¹. У березні 1972 р. тут відкрилася республіканська постійно діюча виставка «Книга і друкарство на Україні». ЦНБ передала для цієї експозиції 29 дублетів примірників книг слов'янського друку XVI–XVIII ст. львівських, київських, почаївських, унівських видань. Серед них: Острозька біблія (1581); Літургаріон (Львів, 1691); Тріодіон (Львів, 1701); твори Іоанікія Галятовського «Ключ розумения» (Київ, 1659); Лазаря Барановського «Меч духовний» (Київ, 1666); декілька почаївських видань – Тріодіон (1744, 1747), Апостол (1759), а також праця Н. Максимовича «Царський путь креста господня» (Чернігів, 1709)⁴².

Виставки, які експонувались у ЦНБ і пропагували наукову книгу, також перебували у центрі уваги фахівців. Серед науково-технічних та природознавчих виставок відсоток тих, що висвітлювали питання української культури, був незначний, однак, експозиції таких виставок постійно діяли у спеціалізованих читальних залах, тому відвідувачі Бібліотеки з інтересом знайомилися з представленими на них експонатами. Йдеться, насамперед, про виставки: «Українська книжкова ілюстрація», «Нові вітчизняні атласи (1971–1973 рр.)», «Історія письма та друку». Зал нот виставив книги до ювілеїв: Матвія Блантера, Дмитра Аракішвілі, Сергія Рахманінова, Арама Хачатуряна та інших відомих музикантів і композиторів⁴³.

ЦНБ взяла участь у великій міжнародній виставці «Монреаль-72» у складі експозиції СРСР, а також організувала фундаментальну виставку видань, що розкривали досягнення АН УРСР у різних галузях науки, виробництва. Експозиція розмістилася у па-

вільйоні «Наука» ВДНГ⁴⁴ і була присвячена 50-річчю СРСР.

У цей час проводилася велика екскурсійна робота у кожному відділі і у Бібліотеці загалом. Склад екскурсантів був досить різноманітний – політичні діячі, вчені, студенти, викладачі вузів Києва, інших міст Радянського Союзу, зарубіжні колеги.

6 грудня 1973 р. Президія АН УРСР розглянула питання щодо нових структури та Статуту ЦНБ АН УРСР. Відповідні рішення були ухвалені вже у січні 1974-го. ЦНБ одержала правовий статус універсальної бібліотеки першої категорії, державного книгосховища творів друку УРСР, науково-дослідної установи АН УРСР у галузі бібліотекознавства, бібліографії та книгознавства. Бібліотека підпорядковувалася Президії АН УРСР, вона стала складовою частиною загальносоюзної та республіканської систем НТІ, координаційно-методичним центром для бібліотек НДУ АН УРСР.

У новому Статуті вже не йшлося про «масову роботу». Натомість серед завдань було записано, що вона «здійснює широку комплексну пропаганду книги серед читачів: організовує книжкові виставки, лекції, бібліографічні огляди, екскурсії по бібліотеці, інформації по радіо, телебаченню та ін.»⁴⁵.

Протягом 1974–1975 рр. експонувались виставки, присвячені 250-річчю Академії наук СРСР. Фахівці ЦНБ долучалися і до проведення конференцій на цю тему. Зокрема, на конференції «250 років Академії наук СРСР» з доповідями виступили віцепрезидент АН УРСР І. К. Білодід, директор БАН СРСР Д. В. Тер-Аванесян, співробітники Бібліотеки В. В. Шлейов, Т. В. Ніколаєва, Л. В. Беляєва та ін.⁴⁶. Ювілейна виставка відкрилася 28 травня 1974 р. у Жовтневому палаці культури, де відбулися Загальні збори АН УРСР за участю представників партійних, радянських, громадських організацій, делегацій учених АН СРСР. Було прочитано серію лекцій по лінії товариства «Знання». В ЦНБ та ЛНБ з успіхом пройшли виставки «Академія наук СРСР – центр вітчизняної та світової культури», було підготовлено бібліографічні огляди праць вчених.

1975 р. у Бібліотеці ООН у Нью-Йорку, за пропозицією Постійного представництва УРСР при ООН, ЦНБ спільно з ДРБ УРСР імені КПРС відкрила виставку вітчизняних книг. Під час підготовки заходу вдалося досягти домовленості про систематичне направлення публікацій УРСР до фондів Бібліотеки ООН. ЦНБ відбирала для виставки видання «Наукової думки» та Української радянської енциклопедії 1974–1975 рр., враховуючи профіль комплектування фондів Бібліотеки ООН. ДРБ готу-

вала книжки інших видавництв, зокрема таких, як «Політвидав України», «Радянська Україна», «Радянський письменник», «Дніпро» та ін. ЦНБ систематично направляла до фондів Бібліотеки ООН видання «Вищої школи» та «Радянської школи», статистичні матеріали, словники, енциклопедичні видання, покажчики літератури тощо⁴⁷.

У 1972–1974 рр. роль гуманітарної тематики у пропаганді книги зменшується. Це пояснюється активізацією боротьби з дисидентським рухом, а також відповідними рішеннями партійно-урядових структур щодо боротьби з будь-якими проявами «буржуазного націоналізму». Наукові дослідження та пропаганда книги концентруються виключно на проблемах радянської книги, обмежується пропаганда української книги, життя та діяльності класиків вітчизняної літератури. Розроблення наукового напрямку «Історія книги та книжкової справи в Українській РСР» передбачало видання монографій, присвячених лише радянській книзі: «Радянська книга з історії фабрик та заводів на Україні» (О. М. Кравець), «Більшовицькі листівки України 1917–1920 рр. як історичне джерело» (М. Ф. Дмитрієнко), «Радянська літературознавча книга в Україні. 1946–1975» (Л. І. Гольденберг). В 1976 р. побачила світ монографія Є. П. Демченко «Политическая графика Киева периода революции 1905–1907 гг.» (К., 1976) та каталог колекцій «Сатирические журналы России периода революции 1905–1907 гг.» (К., 1976). Було також завершено науковий опис карт для каталогу «Карты по истории Украины» (Н. А. Чепіль, В. В. Василенко).

У цей час активізуються дослідження з історії рукописної книги та стародруків. На конференції «Історія книги в Росії до середини XIX ст.», організованої БАН СРСР, виступили: М. П. Рудь з доповіддю «Українські літературні альманахи та збірники першої половини XIX ст.»⁴⁸; М. П. Візир, А. Г. Адаменко – «Колекція рукописних книг ЦНБ АН УРСР»; О. М. Апанович – «Історична рукописна книга XVI–XVIII ст.»⁴⁹. Зокрема, О. М. Апанович активно досліджує тему історії рукописної книги⁵⁰, читає низку лекцій у товаристві «Знання» про значення та роль рукописної світської книги у духовному житті суспільства. Також було підготовлено «Каталог інкунабул» (К., 1974) (Б. І. Зданевич, Г. І. Ломонос-Рівна). Г. І. Ломонос-Рівна крім того вивчала примірники львівського Апостола у фондах ЦНБ АН УРСР⁵¹, В. В. Шлейов займався проблемами книгознавчого мистецтвознавства⁵².

Разом з тим, політична ситуація в країні наклала на Бібліотеку певні зобов'язання у галузі біб-

ліотечно-бібліографічної та науково-інформаційної роботи стосовно пропаганди рішень партійних з'їздів та конференцій, суспільно-політичної літератури з питань комуністичного виховання мас, розбудови комуністичного суспільства.

Окремі бібліографи, зокрема Л. В. Беляєва, Л. І. Гольденберг, М. В. Булавицька, М. Д. Деркач та ін., потрапляють в «опалу», підготовлені ними покажчики були «розсіпані» або конфісковані у накладах, як несумісні з принципами радянської ідеології. Однак професійна етика бібліотекаря, попри усі вказівки «зверху», не дозволяла знищувати фонди за ідеологічним принципом. Наклади видань, що були конфісковані за інструкціями і мали бути ліквідованими, таємно зберігалися у спецфондах. Такі заборонені видання, як «Видання АН УРСР (1919–1967). Суспільні науки. Бібліографічний покажчик», «Леся Українка», «Павло Тичина» були повністю збережені. Після 1991 р. їх передавали до фондів бібліотек України, розповсюджували на міжнародних форумах українців⁵³.

У березні 1976 р. в Канаді Товариство книголюбів організувало велику виставку «Книга в Українській РСР», для якої ЦНБ передала декілька українських наукових видань: «Археологія Української РСР» (К., 1971–1975. Т. I–III,); *Котляревський, І.* Повне зібрання творів (К., 1969); *Панас Мирний.* Зібрання творів (К., 1969–1971. Т. 1–7,); *Сковорода, Г.* Літературні твори (К., 1972); Словник української мови (К., 1972–1975. Т. I–IV); *Черемшина, М.* Твори (К., 1974. Т. 1–2,); *Ужєвич, І.* Граматика слов'янська (К., 1970)⁵⁴.

Загалом у 1976 р. Бібліотека організувала 427 книжкових виставок, з них 299 – нових надходжень, де експонувалося 127416 книг та журналів⁵⁵. Інші виставки мали переважно суспільно-політичний характер.

Виставка академічних видань та рідкісних книг з фондів Бібліотеки, присвячена 60-річчю радянської влади, віднині експонувалася щорічно.

У цей період ЦНБ стала брати більш активну участь у суспільно-політичних заходах. Насамперед, це обговорення нової Конституції СРСР та УРСР, святкування 60-річчя Жовтневої революції, ознайомлення з матеріалами XXV з'їзду КПРС, доповіддю Генерального секретаря ЦК КПРС Л. І. Брежнєва на жовтневому 1976 р. Пленумі ЦК КПРС, зустрічі з керівництвом АН УРСР щодо виконання завдань комуністичного будівництва в умовах розвинутого соціалізму⁵⁶. Ідеологізація бібліотечної діяльності позначилась на підготовці виставок, бібліографічних покажчиків, на проведенні семінар-

ських занять. Активно розгорталося соціалістичне змагання, зокрема, було підписано договір про соціалістичне змагання між ЦНБ АН УРСР і БАН СРСР, поширювався рух за комуністичну працю.

Реалізація ідеологічних завдань позначилася й на змісті тематичних довідок та списків літератури. У 1977 р. для ЦК КПУ та Ради Міністрів УРСР були підготовлені довідки та списки на такі теми: «Боротьба КП(б)У проти дрібнобуржуазних партій» (241 назва); «Розквіт культури соціалістичного села» (1971–1977) (328 назв); «Жінки світу у боротьбі за свої права та становище жінок у капіталістичних країнах та СРСР» (382 назви); «Російсько-українські зв'язки (1917–1977)» (117 назв)⁵⁷ тощо.

Виставкова та екскурсійна діяльність координувалася сектором масової роботи, до обов'язків якого входило: висвітлення актуальних питань розвитку суспільства, сприяння інформуванню про нові наукові напрями досліджень, досягнення академічної науки, розкриття багатогранної діяльності Бібліотеки як центру знання і культури. Культурно-просвітницька діяльність Бібліотеки у цей період концентрувалася на популяризації нових надходжень, поширенні знань про рукописну книгу та стародруки, на підготовці науково-популярних виставок, присвячених лише обраним класикам літератури з нагоди їхніх ювілеїв, ну і звичайно ж, на висвітленні проблематики партійно-культурного будівництва. Тематику інформаційно-культурологічної роботи великою мірою регламентував «Календар пам'ятних дат». Саме завдяки його «орієнтації» у 1978 р. були підготовлені значні за обсягом виставки, що присвячувалися ювілеям видатних письменників: Л. М. Толстому, М. О. Некрасову, М. Г. Чернишевському, Г. Ф. Квітці-Основ'яненку, І. С. Нечую-Левицькому, О. Є. Корнійчуку; художникам: Б. М. Кустодієву, Вінсенту Ван Гогу; багатьом видатним вченим. У 1979 р. – Панасу Мирному, І. П. Котляревському, Е. Гемінгуею, М. І. Глінці та ін.⁵⁸

ЦНБ продовжувала брати участь у міжнародних та республіканських виставках літератури. Серед них слід згадати, насамперед, виставку науково-технічної літератури видавництва «Шпрінгер-Ферлаг» (Західний Берлін) у Москві, Києві (червень 1977 р.), Мінську⁵⁹; велику республіканську виставку у Чернігові: «Видання Чернігівської друкарні 1679–1815. До 300-річчя друкарні»⁶⁰.

Значний картографічний матеріал Бібліотеки був представлений у 1978 р. на виставці «Карти бойових дій Радянської Армії», присвяченій Великій Вітчизняній війні.

У 1977–1980 рр. значний відсоток становили виставки суспільно-політичного характеру, зокрема, присвячені Жовтневій революції та 60-річчю радянської влади на Україні, соціалістичній культурі та соціалістичному способу життя. Разом з тим, у цей час значно зростає кількість виставок, присвячених новим надходженням наукової літератури, передовим науковим розробкам: досягненням нейтронної фізики, генної інженерії, розвитку кібернетики, біології, медицини, паливно-енергетичних ресурсів тощо.

Сектор масової роботи приділяв постійну увагу поширенню видань Бібліотеки, підготовці бібліографічних праць, лекцій на їх основі у товаристві «Знання». До цієї роботи залучалися провідні фахівці та вчені Л. І. Гольденберг, М. П. Візир, Н. М. Гончаренко, К. М. Черпухова, В. В. Шлейов, Є. П. Демченко, Ф. К. Сарана та ін.

Отже, період 1965–1980 рр. у сфері культурно-масової роботи характеризувався посиленням наукового змісту пропаганди фондів, що, безумовно, було пов'язано з отриманням Бібліотекою наукового статусу та концентрацією уваги на наукових аспектах історії культури, передусім, книжкової. Культурно-масова робота Бібліотеки на теренах переважно народного просвітництва трансформується в інформаційно-культурологічну діяльність, яка ґрунтувалася на об'єктивному вивченні фондів, на залученні отриманих знань не лише до наукового, а й соціального обігу. Цим завданням відповідав зміст виставок, лекцій, екскурсій, читацьких конференцій, а також науково-бібліографічна популяризація знань, інформаційно-консультаційна та частково – інформаційно-довідкова робота. Сектор масової роботи, який існував у складі відділу обслуговування, здійснював координацію діяльності відповідних підрозділів ЦНБ, забезпечуючи у такий спосіб інтеграцію здобутків Бібліотеки та виконання нею інформаційно-культурологічної функції.

Примітки

¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1247, арк. 1–2.

² Дубровіна, Л. А., Онищенко, О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – К., 2008. – С. 13.

³ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1247, арк. 4–7.

⁴ Там само, арк. 63–64.

⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1256, арк. 68–69.

⁶ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1146, арк. 18.

⁷ Дубровіна, Л. А., Онищенко, О. С. Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – С. 54.

- ⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1292, арк. 11–12; спр. 1303, арк. 66–70; спр. 1292, арк. 11–12.
- ⁹ Там само, арк. 63–64.
- ¹⁰ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1343, арк. 38–39.
- ¹¹ Там само, спр. 1303, арк. 34–36.
- ¹² Там само, спр. 1337 «а», арк. 46, 50. спр. 1337 «а» арк. 46.
- ¹³ Там само, спр. 1292, арк. 47.
- ¹⁴ Там само, спр. 1292, арк. 68.
- ¹⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1337 «а», арк. 14.
- ¹⁶ Там само, спр. 1337 «а», арк. 42.
- ¹⁷ *Дубровіна, Л. А., Онищенко, О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – С. 43.
- ¹⁸ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1405 «а», арк. 43–43, 45.
- ¹⁹ Там само, спр. 1337 «а», арк. 45.
- ²⁰ Там само, спр. 1369 «а», арк. 45–50, 75–83.
- ²¹ Там само, арк. 41.
- ²² Там само, спр. 1436 «а», арк. 79.
- ²³ *История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР.* – К., 1979. – С. 20–25.
- ²⁴ Там само. – С. 24–28.
- ²⁵ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1369 «а», арк. 23.
- ²⁶ Там само, спр. 1405 «а», арк. 101, спр. 1411, арк. 41.
- ²⁷ Там само, спр. 1369 «а», арк. 93–104.
- ²⁸ Там само, спр. 1369 «а», арк. 77, 84.
- ²⁹ Там само, спр. 1405 «а», арк. 91–92.
- ³⁰ Там само, спр. 1442, арк. 19–20.
- ³¹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1471 «а», арк. 52.
- ³² Там само, спр. 1471 «а», 17, 82.
- ³³ Там само, спр. 1472 «а», арк. 10.
- ³⁴ Там само, спр. 1305, арк. 21–22.
- ³⁵ Там само, спр. 1503 «а», арк. 28–40.
- ³⁶ Там само, арк. 96.
- ³⁷ Там само, спр. 1503 «а», арк. 78.0
- ³⁸ Там само, спр. 1530 «а», арк. 12, 37.
- ³⁹ *История Центральной научной библиотеки Академии наук Украинской ССР.* – С. 26
- ⁴⁰ Там само. – С. 27–28.
- ⁴¹ СП УССР, 1973. – № 3. – С. 25.
- ⁴² Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1472 «а», арк. 13–14.
- ⁴³ Там само, спр. 1538, арк. 30–39.
- ⁴⁴ Там само, спр. 1503 «а», арк. 88.
- ⁴⁵ Там само, спр. 1562, арк. 1–5.
- ⁴⁶ Там само, арк. 77–79.
- ⁴⁷ Там само, спр. 1594, арк. 19–20.
- ⁴⁸ *Рудь, Н. П.* Украинские литературные альманахи и сборники первой половины XIX в. // Книга в России до середины XIX века: тез. докл. Всесоюз. науч. конф. Ленинград, 13–15 окт. 1976 г.– Л., 1976. – С. 50–52.
- ⁴⁹ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1635, арк. 73.
- ⁵⁰ *Апанович, Е. М.* Историческая книга XVII–XVIII вв. в фондах ЦНБ АН УССР // Книга в России до середины XIX века: тез. докл. Всесоюз. науч. конф. Ленинград, 13–15 окт. 1976 г. – С. 52–53; *Апанович, Е. М.* Вкладные, владельческие, дарственные записи и приписки переписчиков XVI–XVIII вв. на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // История книги и издательского дела. – Л., 1977. – С. 22–52; *Апанович, Е. М.* Записи на рукописных книгах ЦНБ АН УССР // Проблемы рукописной и печатной книги. – М., 1976. – С. 70–86.
- ⁵¹ *Ломонос-Рівня, Г. І.* Примірники львівського “Апостола” в фондах ЦНБ АН УРСР // Архіви України. – 1973.– № 3.
- ⁵² Архів НБУВ, спр. 1561, арк. 83–87.
- ⁵³ *Дубровіна, Л. А., Онищенко, О. С.* Історія Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. 1965–1991. – С. 119.
- ⁵⁴ Архів НБУВ, оп. 1, спр. 1627 «б», арк. 14.
- ⁵⁵ Там само, спр. 1627, арк. 46–47.
- ⁵⁶ Там само, спр. 1664 «а», арк. 17, 104–111.
- ⁵⁷ Там само, спр. 1671, арк. 54–55.
- ⁵⁸ Там само, спр. 1759, арк. 46.
- ⁵⁹ Там само, спр. 1664 «а», арк. 156–157.
- ⁶⁰ Там само, спр. 1759, арк. 45.